

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง ทักษะคิดของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือในจังหวัดอุทัยธานี มีวัตถุประสงค์
วิธีดำเนินการวิจัย และผลการวิจัย ดังนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสภาพการเลี้ยงกระบือและทักษะคิดของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ
- 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระดับทักษะคิดของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ
- 3) เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในการเลี้ยงกระบือ

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรเป้าหมาย

ประชากรเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ เกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือที่อาศัยอยู่ใน
พื้นที่จังหวัดอุทัยธานี

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ เกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือใน 4 อำเภอ ได้แก่
อำเภอสว่างอารมณ์ อำเภอลานสัก อำเภอหนองขาหย่าง และ อำเภอบ้านไร่ จำนวนทั้งสิ้น 282 ราย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและลักษณะของเครื่องมือการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) ก่อนที่
จะนำแบบสอบถามไปใช้ ได้มีการทดสอบความถูกต้องของเนื้อหา (Content validity) โดยนำ
แบบสอบถามที่สร้างขึ้นไปปรึกษาคณะกรรมการที่ปรึกษาของการวิจัย แล้วนำข้อเสนอแนะที่ได้มา
ปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำ จากนั้นได้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของแบบสอบถาม โดยการนำ
แบบสอบถามที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วไปทดลองใช้เก็บข้อมูลจากเกษตรกรที่เลี้ยงกระบือซึ่งไม่ใช่กลุ่ม
ตัวอย่าง จำนวน 20 ราย แล้วนำคำตอบจากแบบสอบถามตอนที่ 4 (ทักษะคิดของเกษตรกรต่อการ
เลี้ยงกระบือ) มาวิเคราะห์ทางสถิติเพื่อหาค่า Reliability coefficients ปรากฏว่า ได้ค่า
Cronbach' alpha เท่ากับ 0.7733

แบบสอบถามที่ใช้ในการวิจัย แบ่งออกเป็น 5 ตอน ดังนี้ ตอนที่ 1 ลักษณะพื้นฐานส่วนบุคคล เศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร ตอนที่ 2 แบบทดสอบความรู้ของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือ ตอนที่ 3 สภาพการเลี้ยงกระบือของเกษตรกร ตอนที่ 4 ทักษะคิดของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ ตอนที่ 5 ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในการเลี้ยงกระบือ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลด้วยตนเองในเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2550 โดยนำแบบสอบถามที่สร้างขึ้นไปสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างเป็นรายบุคคล จำนวน 282 ราย

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อหาค่าร้อยละ ค่าความถี่ ค่าเฉลี่ย ค่าสูงสุด ค่าต่ำสุด ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์ถดถอยพหุ (Multiple regression analysis) ซึ่งจากผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคล เศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือในจังหวัดอุทัยธานี

จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรร้อยละ 52.1 เป็นเพศชาย ร้อยละ 31.2 มีอายุระหว่าง 41-50 ปี มีอายุเฉลี่ย 51.27 ปี ทุกรายนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 85.1 จบการศึกษาอยู่ในช่วงประถมศึกษาปีที่ 4-6 ร้อยละ 69.9 ทำนาเป็นอาชีพหลัก ร้อยละ 27.6 มีขนาดพื้นที่ถือครองทางการเกษตรอยู่ระหว่าง 11-20 ไร่ โดยเฉลี่ย 27.32 ไร่ เกษตรกรร้อยละ 52.5 มีประสบการณ์ในการเลี้ยงกระบืออยู่ระหว่าง 1-10 ปี และมีประสบการณ์เฉลี่ย 16.61 ปี ร้อยละ 95.4 เลี้ยงเพื่อขาย ร้อยละ 33.7 เลี้ยงกระบืออยู่ระหว่าง 1-5 ตัว มีจำนวนกระบือที่เลี้ยงเฉลี่ย 10.68 ตัว ในรอบปีที่ผ่านมา เกษตรกรร้อยละ 76.6 จำหน่ายกระบืออยู่ในช่วง 1-5 ตัว มีจำนวนที่จำหน่ายเฉลี่ย 4.85 ตัว

ส่วนรายได้จากการเลี้ยงกระบือ พบว่า เกษตรกรร้อยละ 30.1 มีรายได้จากการจำหน่ายกระบือ อยู่ระหว่าง 10,000-30,000 บาท โดยมีรายได้เฉลี่ย 51,987.59 บาท และร้อยละ 97.3 ไม่มีการจำหน่ายมูลกระบือ สำหรับรายจ่ายในการเลี้ยงมีหลายอย่าง ซึ่งส่วนใหญ่ร้อยละ 54.3 เป็นค่าถ่ายพยาธิ มีรายจ่ายเฉลี่ย 716.67 บาท เกษตรกรมีแหล่งเงินทุนหลายทาง โดยส่วนใหญ่ร้อยละ 76.2 ใช้ทุนตนเองในการเลี้ยงกระบือ

ทางด้านการพบปะหรือติดต่อขอคำแนะนำเกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ พบว่า เกษตรกรร้อยละ 56.7 เคยพบปะเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งพบปะในหลายกรณี โดยส่วนใหญ่ร้อยละ 55.7 พบปะเจ้าหน้าที่เพื่อขอรับการฉีดวัคซีนให้กระบือ ทางด้านการได้รับข้อมูลข่าวสาร

เกี่ยวกับกระบือ เกษตรกรร้อยละ 59.9 ไม่ได้รับข้อมูล ร้อยละ 30.1 ได้รับข้อมูลจากทางโทรทัศน์ หรือวิทยุ ทางด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ เกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 97.5 ไม่ได้รับ การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ มีเพียงร้อยละ 2.5 ที่ได้รับการสนับสนุน โดยร้อยละ 1.4 ได้รับความรู้ การประชาสัมพันธ์ให้ความรู้และข่าวสารเกี่ยวกับกระบือ และร้อยละ 1.1 ได้รับการฝึกอบรมให้ ความรู้เกี่ยวกับการผลิตกระบือ

2. ความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือ

จากการศึกษาพบว่า โดยภาพรวมเกษตรกรร้อยละ 63.5 มีความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือ อยู่ในระดับมาก โดยเกษตรกรมีคะแนนความรู้ต่ำสุด 9 คะแนน และมีคะแนนความรู้สูงสุด 16 คะแนน จากคำถาม 16 ข้อ คะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 13.90 คะแนน ซึ่งคำถามที่เกษตรกรตอบถูกต้องมากที่สุด ได้แก่ ข้อที่ 1 กระบือนอนปลักโคลนเพื่อระบายความร้อนและป้องกันแมลงกัด ข้อที่ 2 กระบือเป็นสัตว์ที่ชอบอิสระ ไม่ชอบการกักขัง ข้อที่ 7 ลูกกระบือหลังคลอดต้องได้รับน้ำนมจากแม่ กระบือทันทีหรือภายใน 6 วัน ข้อที่ 11 กระบือมีนิสัยเซื่องจึงสามารถบังคับใช้งานได้ง่าย และข้อที่ 15 กระบือสามารถทำงานได้ 10 - 12 ชั่วโมง ต่อวัน มีเกษตรกรตอบถูกต้อง ร้อยละ 100.0 ส่วนข้อที่ ตอบถูกต้องน้อยที่สุด คือ คำถามข้อที่ 3* กระบือกินหญ้าสดวันละประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ของ น้ำหนักตัว มีเกษตรกรตอบถูกต้องเพียง ร้อยละ 48.6

3. สภาพการเลี้ยงกระบือของเกษตรกร

จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 88.3 มีแรงงานในครอบครัวที่ใช้เลี้ยง กระบือจำนวน 1 - 2 คน มีจำนวนแรงงานเฉลี่ย 1.79 คน เกษตรกรทุกรายเลี้ยงกระบือปลัก โดย ส่วนใหญ่ร้อยละ 98.2 มีคอกสำหรับเลี้ยงกระบือ วิธีการเลี้ยงมีหลายวิธี โดยส่วนใหญ่เกษตรกรร้อย ละ 92.2 เลี้ยงแบบไล่ต้อนรวมฝูงหรือปล่อยทุ่ง ซึ่งนำกระบือไปเลี้ยงในหลาย ๆ ที่ โดยร้อยละ 92.6 เลี้ยงกระบือในที่สวนไร่นาของตนเอง อาหารและแหล่งน้ำที่ใช้ในการเลี้ยงกระบือมีหลายอย่าง ซึ่ง เกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 99.6 ให้กระบือกินหญ้า และร้อยละ 99.3 ให้กระบือกินน้ำจากแหล่งน้ำ ธรรมชาติ (ห้วย หนอง คลอง บึง)

ด้านการฉีดวัคซีนให้กระบือในรอบปีที่ผ่านมา จากการศึกษพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ ร้อยละ 87.9 มีการฉีดวัคซีนให้กระบือ โดยร้อยละ 62.1ได้รับการฉีดวัคซีนจากเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์ เกษตรกรร้อยละ 93.9 ทำการรักษากระบือที่เจ็บป่วย โดยร้อยละ 58.5 ได้รับการรักษาจากเจ้าหน้าที่ ปศุสัตว์ ส่วนเรื่องการถ่ายพยาธิ พบว่าเกษตรกรร้อยละ 79.4 มีการถ่ายพยาธิให้กระบือ และร้อยละ 98.9 ไม่ใช้สมุนไพรในการเลี้ยงกระบือ

4. ทักษะของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ

จากการศึกษาทักษะของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ 1) การเลี้ยงและการจัดการ 2) ผลตอบแทนและความคาดหวังจากการเลี้ยง 3) การอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน 4) การรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม พบว่า เกษตรกรมีทัศนคติอยู่ในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่ง มีค่าคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.40, 4.49, 4.45 และ 4.43 ตามลำดับ แสดงว่า เกษตรกรมีทัศนคติอยู่ในเกณฑ์ที่ดีต่อทั้ง 4 ประเด็น และจากการวิเคราะห์ทัศนคติต่อการเลี้ยงกระบือ โดยภาพรวมพบว่า เกษตรกรมีทัศนคติเห็นด้วยอย่างยิ่งต่อการเลี้ยงกระบือ โดยมีค่าคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 4.46 คะแนน

5. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในการเลี้ยงกระบือ

ปัญหาและอุปสรรคสำคัญ ที่เกษตรกรพบในการเลี้ยงกระบือ คือ

- 1) พื้นที่เลี้ยงกระบือไม่เพียงพอ พบร้อยละ 30.1
- 2) แหล่งอาหารเลี้ยงกระบือไม่เพียงพอ พบร้อยละ 12.4
- 3) ปัญหาโรคและพยาธิ พบร้อยละ 9.2
- 4) แหล่งน้ำเลี้ยงกระบือไม่เพียงพอในฤดูแล้ง พบร้อยละ 5.0

ข้อเสนอแนะของเกษตรกร เกษตรกรให้ข้อเสนอแนะว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนควรส่งเสริมให้มีการเลี้ยงกระบือเพิ่มขึ้น โดยส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาใช้แรงงานกระบือ ให้การสนับสนุนและช่วยเหลือเกษตรกรที่เลี้ยงกระบือให้สามารถพัฒนารูปแบบการเลี้ยงให้ดีขึ้น ตลอดจนปลูกฝังให้เยาวชนเห็นความสำคัญและร่วมอนุรักษ์กระบือ นอกจากนี้เกษตรกรยังต้องการให้ภาครัฐปรับปรุงพ่อแม่พันธุ์ที่มีคุณภาพ แล้วนำมาส่งเสริมให้เกษตรกรเลี้ยง อีกทั้งยังต้องการให้มีการส่งเสริมการปลูกพันธุ์หญ้าเลี้ยงสัตว์ที่มีคุณภาพเพื่อนำมาใช้ในเลี้ยงกระบือ ส่วนข้อเสนอแนะอื่นๆ เช่น ต้องการให้รัฐช่วยเหลือทางด้านราคาจำหน่าย รัฐควรจัดหาพื้นที่เลี้ยงกระบือที่เหมาะสมให้แก่เกษตรกรที่ไม่มีที่เลี้ยง รัฐควรจัดตั้งกองทุนผู้เลี้ยงกระบือ จัดตั้งหน่วยบริการด้านยารักษาโรคหรือยาบำรุง และการบริการฉีดวัคซีนให้กระบือ เจ้าหน้าที่ของรัฐควรลงพื้นที่ติดตามงานเป็นประจำ และควรจัดให้มีการฝึกอบรมพัฒนาความรู้ด้านการเลี้ยงกระบือให้แก่เกษตรกรทุกปี

6. การวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกับทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ

จากการวิเคราะห์โดยใช้สถิติการวิเคราะห์ถดถอยพหุ (Multiple regression analysis) โดยวิธีปกติ (Enter) พบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกับทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ มี 5 ปัจจัย

ได้แก่ อายุ วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน จำนวนกระบือที่เลี้ยง การมีอาชีพทำนา และการมีอาชีพทำไร่ โดยทั้ง 5 ปัจจัยมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบืออย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง ทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือในจังหวัดอุทัยธานี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการเลี้ยงกระบือและทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระดับทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ ตลอดจนศึกษาถึงปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในการเลี้ยงกระบือ ซึ่งผลจากการศึกษาครั้งนี้สามารถนำมาอภิปรายได้ดังนี้

สภาพการเลี้ยงกระบือ จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรมีแรงงานในครอบครัวที่ช่วยเลี้ยงกระบือ จำนวน 1-2 คน กระบือทั้งหมดที่เลี้ยงเป็นกระบือปลัก ซึ่งสถานที่เลี้ยงกระบือส่วนใหญ่เป็นที่สวนไร่นาของตนเอง และเลี้ยงแบบปล่อยทุ่ง ช่วงเช้าเกษตรกรนำกระบือไปปล่อยให้กินหญ้าในทุ่ง เพราะกระบือเป็นสัตว์ชอบอิสระ และช่วงเย็นจึงจูงกลับเข้าคอก ส่วนน้ำที่ใช้ในการเลี้ยงกระบือนั้น ส่วนใหญ่ให้กระบือกินน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ (ห้วย หนอง คลอง บึง) จินตนา อินทรมงคล (2548) กล่าวว่า อาหารเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างมากต่อสัตว์ โดยมีผลต่อการอยู่รอด การดำรงชีวิต และการให้ผลผลิตที่เป็นปกติ ซึ่งสัตว์ไม่สามารถบอกความต้องการของตัวเองได้ แต่จะแสดงออกที่สุขภาพและการให้ผลผลิต กระบือที่กินแต่ฟางข้าว ซึ่งมีคุณค่าในการให้พลังงานและโปรตีนต่ำไม่เพียงพอส่งผลกระทบทางตรงต่อสภาพร่างกายเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบต่อความสมบูรณ์พันธุ์ ทำให้ผสมติดยาก และสุขภาพของสัตว์ก็ง่ายต่อการติดโรคและมีพยาธิต่าง ๆ ดังนั้นเพื่อให้สภาพการเลี้ยงกระบือของเกษตรกรในปัจจุบันมีคุณภาพมากขึ้น จึงควรมีการให้อาหารเสริมและแร่ธาตุแก่กระบือ เพื่อให้กระบือมีน้ำหนักมากขึ้น มีแรงและกำลังที่จะทำงานในระบบไร่นา มีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง สามารถติดลูกได้ง่ายขึ้น อีกทั้งการให้อาหารเสริมก่อนใช้งานจะทำให้กระบือทำงานได้ดีขึ้น ด้านการจัดการดูแล ส่วนใหญ่กระบือได้รับการฉีดวัคซีนและมีการถ่ายพยาธิเมื่อกระบือป่วยก็ได้รับการรักษาจากเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์หรือเกษตรกรผู้เลี้ยงเอง จินตนา อินทรมงคล (2548) กล่าวว่า การรวมกลุ่มผู้เลี้ยงกระบือ จะทำให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านการขอรับบริการ และการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรอิสระ เช่น การขอรับการสนับสนุนด้านพ่อพันธุ์ดี การรับบริการฉีดวัคซีนถ่ายพยาธิ กองทุนหมู่บ้าน และการได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยี เพื่อเพิ่ม

ประสิทธิภาพการผลิต เป็นต้น ดังนั้นเพื่อการได้รับบริการด้านต่าง ๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการปศุสัตว์ เกษตรกรจึงควรมีการรวมกลุ่มกัน เพื่อสร้างเครือข่ายเกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือให้เข้มแข็งสามารถขอรับบริการต่าง ๆ ได้อย่างสะดวก ซึ่งจะส่งผลให้สภาพการเลี้ยงกระบือในปัจจุบันได้รับการพัฒนาที่ดีขึ้น อีกทั้งยังก่อให้เกิดความยั่งยืนของการเลี้ยงกระบือและเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์กระบืออีกทางหนึ่ง

ทัศนคติต่อการเลี้ยงกระบือ จากการศึกษาทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ ซึ่งประกอบด้วย 4 ประเด็น ได้แก่ 1) การเลี้ยงและการจัดการ 2) ผลตอบแทนและความคาดหวังจากการเลี้ยง 3) การอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน และ 4) การรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยภาพรวมเกษตรกรมีทัศนคติในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่งต่อการเลี้ยงกระบือ มีค่าคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.46 คะแนน โดยเมื่อพิจารณาในแต่ละประเด็นแล้วพบว่า ประเด็นที่เกษตรกรเห็นด้วยมากที่สุด คือ ประเด็นการอนุรักษ์กระบือและพัฒนาอย่างยั่งยืน มีค่าคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 4.94 คะแนน ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่คิดว่ากระบือเป็นสัตว์ที่มีคุณค่า จึงควรส่งเสริมให้เกษตรกรเลี้ยงและอนุรักษ์ให้คงอยู่ อาทร จันทวิมล (2547) ได้กล่าวถึงโครงการ “ควายเทพประทาน” ว่า โครงการนี้ดำเนินการเพื่อรณรงค์ให้ชาวนากลับมาใช้กระบือไถนา โดยจัดหากระบือให้ยืมแก่ชาวนาที่ยากจนรวมทั้งจัดฝึกอบรมชาวนา และนักเรียนนักศึกษาที่สนใจในการสร้างคอกผสมพันธุ์กระบือ ส่งเสริมการปลูกหญ้าโดยใช้บ่อบาดาลน้ำตื้น นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมการถ่ายพยาธิในกระบือ โดยใช้ลูกมะเกลือและสมุนไพรรักษากระบือ รวมทั้งมาตรการอื่น ๆ เพื่อสนับสนุนให้ชาวนากลับมาใช้กระบือไถนาอีก โดยเริ่มดำเนินการแล้วที่จังหวัดอุบลราชธานีและร้อยเอ็ด จันทนา อินทรมงคล (2548) กล่าวว่า การรณรงค์ใช้กระบือไถนาจะเป็นแนวทางส่งเสริมให้ชาวนามีการเลี้ยงกระบือเพิ่มขึ้น แต่ทั้งนี้ก็จะต้องได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนและกำลังใจจากทุกฝ่าย โดยเฉพาะจากนโยบายของรัฐซึ่งจะเป็นแรงผลักดันให้เป็นจริงได้ และจากการศึกษาข้อเสนอแนะของเกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือ (ตอนที่ 5) พบว่า เกษตรกรต้องการให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนส่งเสริมการอนุรักษ์กระบือ โดยรัฐควรออกกฎหมายลดปริมาณการฆ่ากระบือ รวมทั้งต้องการให้มีการปลูกฝังเยาวชนให้เห็นความสำคัญของกระบือมากขึ้น และต้องการให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่งเสริมให้เกษตรกรกลับมาใช้กระบือไถนา เพื่อการอนุรักษ์และช่วยลดค่าใช้จ่ายทางการเกษตรเนื่องจากภาวะน้ำมันแพง ส่วนประเด็นที่มีคะแนนรองลงมา คือ ประเด็นผลตอบแทนและความคาดหวังในการเลี้ยง มีค่าคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.49 คะแนน เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากการเลี้ยงกระบือหลายด้าน เช่น การใช้แรงงาน และการได้มูลเป็นปุ๋ย ซึ่งช่วยลดการใช้รถไถ ลดการใช้ น้ำมัน และลดค่าปุ๋ยเคมี เป็นต้น จึงทำให้เกษตรกรมีทัศนคติเห็นด้วยอย่างยิ่งต่อ

ผลตอบแทนที่ได้รับ ส่วนในเรื่องความคาดหวังจากการเลี้ยงกระบือนั้น มีประเด็นย่อยที่เกษตรกรเห็นด้วยอย่างยิ่ง เช่น ต้องการให้เจ้าหน้าที่ของรัฐลงพื้นที่ติดตามงานเป็นระยะ และต้องการให้มีการจัดฝึกอบรมถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือ เนื่องจากเกษตรกรเห็นว่าหากได้รับความรู้เพิ่มเติม จะทำให้การเลี้ยงกระบือมีคุณภาพ และเมื่อมีการพัฒนาการเลี้ยงดีขึ้น ก็จะสามารถเลี้ยงกระบือได้อย่างยั่งยืน จากเหตุผลดังกล่าว จึงส่งผลให้เกษตรกรมีทัศนคติในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่งต่อการเลี้ยงกระบือ

ปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะ จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรมีปัญหาขาดแคลนพื้นที่เลี้ยงกระบือ แหล่งอาหารและแหล่งน้ำสำหรับเลี้ยงกระบือไม่เพียงพอ(โดยเฉพาะในฤดูแล้ง) ปัญหาโรคและพยาธิ ขาดแหล่งเงินทุน ขาดการสนับสนุนจากภาครัฐ และปัญหาอื่น ๆ ได้แก่ ปัญหาขาดแรงงานในการเลี้ยงกระบือ ปัญหาพ่อแม่พันธุ์ และปัญหาการปรับปรุงพันธุ์ ดังนั้น ทั้งภาครัฐและเอกชนควรร่วมกันแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรเลี้ยงกระบือเพิ่มขึ้น และพัฒนาการเลี้ยงกระบือให้มั่นคงและยั่งยืนอยู่คู่สังคมไทยต่อไป

ปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ จากผลการศึกษาสามารถอภิปรายได้ดังนี้

อายุ มีความสัมพันธ์กับทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ โดยพบว่า เกษตรกรที่มีอายุมาก มีทัศนคติที่ดีต่อการเลี้ยงกระบือมากกว่าเกษตรกรที่มีอายุน้อยกว่า เมื่อพิจารณาจากตารางความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (ตาราง 9) จะเห็นได้ว่า อายุของเกษตรกรมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับขนาดพื้นที่ถือครองทางการเกษตร และประสบการณ์ในการเลี้ยงกระบือ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรที่มีอายุมากเป็นผู้ที่มีขนาดพื้นที่ถือครองทางการเกษตรมาก ทำให้มีพื้นที่สำหรับเลี้ยงกระบือเพียงพอ ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเช่าที่สำหรับเลี้ยงกระบือ อีกทั้งเกษตรกรที่มีอายุมากเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเลี้ยงกระบือมาก จึงมีความผูกพันกับกระบือมานานหลายปี ทำให้มีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติของกระบือ เอี่ยม ทองดี (2534) กล่าวว่า กระบือกับคนสมัยก่อนมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิด ได้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามแนวทางของวัฒนธรรมพื้นบ้าน อีกทั้งกระบือยังเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคมทางด้านต่าง ๆ เช่น ความเชื่อ คติชาวบ้าน ความมั่นคง และความกินดีอยู่ดี เป็นต้น ดังนั้นเกษตรกรที่มีอายุมากจึงมีแนวโน้มที่จะมีทัศนคติที่ดีต่อการเลี้ยงกระบือมากกว่าเกษตรกรที่มีอายุน้อย

การเลี้ยงกระบือเพื่อใช้แรงงาน เมื่อพิจารณาวัตถุประสงค์ในการเลี้ยง 5 วัตถุประสงค์ ได้แก่ เพื่อใช้แรงงาน เพื่อจำหน่าย เพื่อผลิตพ่อแม่พันธุ์จำหน่าย เพื่อผลิตลูกจำหน่าย และเพื่อผลิตปุ๋ยมูลกระบือจำหน่ายหรือใช้เอง เมื่อเทียบกับการเลี้ยงเพราะเป็นมรดกตกทอด พบว่า เกษตรกรที่มีวัตถุประสงค์ของการเลี้ยงกระบือเพื่อใช้แรงงาน จะมีทัศนคติต่อการเลี้ยงกระบือดีกว่าเกษตรกรที่เลี้ยงกระบือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเกษตรกรที่เลี้ยงกระบือและมีการใช้งานกระบือ มักเกิดความผูกพันระหว่างตนเองกับกระบือ รู้สึกว่ากระบือเป็นมิตร มีความอดทน กินง่าย อยู่ง่าย ไม่ดุร้าย นิสสัยก็เชื่อง และเชื่อฟังคำสั่งของตน ยอดชาย ทองไพบุญท์ และคณะ (2538 : 3-5) กล่าวว่า การใช้แรงงานจากกระบือช่วยให้เกษตรกรไม่ต้องเสียค่าน้ำมันในการใช้งาน เพียงเสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูเล็กน้อยเท่านั้น อีกทั้งการใช้กระบือไถนาก็ไม่ทำให้ดินแน่น แต่จะทำให้ดินร่วนและมีความอุดมสมบูรณ์ดียิ่งขึ้น เอี่ยม ทองดี (2534) กล่าวว่า ในอดีตคนไทยต้องอาศัยแรงงานกระบือเป็นหลักสำคัญในการทำงาน รวมทั้งจากการอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานาน จึงทำให้เกิดความผูกพันระหว่างกัน ซึ่งนอกจากกระบือเป็นผู้ให้แรงงานแล้ว กระบือยังมีส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์สังคมอีกด้วย จากประโยชน์ต่าง ๆ เหล่านี้ จึงส่งผลให้เกษตรกรที่เลี้ยงกระบือโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้แรงงานเกิดทัศนคติที่ดีต่อการเลี้ยงกระบือ

จำนวนกระบือที่เลี้ยง มีความสัมพันธ์กับทัศนคติของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่เลี้ยงกระบือจำนวนมากจะมีทัศนคติต่อการเลี้ยงดีกว่าเกษตรกรที่มีจำนวนกระบือน้อยกว่า เมื่อพิจารณาจากตารางความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (ตาราง 9) จะเห็นได้ว่าจำนวนกระบือที่เลี้ยงมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับระดับการศึกษา แสดงว่า เกษตรกรที่เลี้ยงกระบือจำนวนมากเป็นผู้ที่จบการศึกษาระดับสูง ทำให้มีความรู้ความเข้าใจทางด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือ ทั้งคุณค่า การใช้ประโยชน์ และมองเห็นความสำคัญของการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ รวมทั้งจำนวนกระบือที่เลี้ยงยังมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับประสบการณ์ในการเลี้ยง และการพบปะหรือติดต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ หมายความว่า เกษตรกรที่เลี้ยงกระบือจำนวนมากเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเลี้ยงมานาน ตลอดจนมีการพบปะและติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในหลายกรณี ทำให้ได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกระบือจากเจ้าหน้าที่เป็นระยะ จึงส่งผลให้เกษตรกรที่เลี้ยงกระบือจำนวนมากมีทัศนคติที่ดีต่อการเลี้ยงกระบือมากกว่าเกษตรกรที่เลี้ยงจำนวนน้อย

การมีอาชีพทำนา เมื่อพิจารณาอาชีพหลักของเกษตรกร ได้แก่ ทำนา ทำไร่ และอาชีพอื่น เมื่อเทียบกับอาชีพการเลี้ยงกระบือ พบว่า ผู้ที่มีอาชีพทำนามีทัศนคติที่ดีกว่าผู้ที่มีอาชีพเลี้ยงกระบือเป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรที่ทำนามีการใช้ประโยชน์จากกระบือเพื่อการเกษตรหลาย

ด้าน เช่น การใช้แรงงานกระบือ ซึ่งช่วยลดการใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร ลดการใช้น้ำมัน และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเลี้ยงกระบือก็ยังได้ประโยชน์จากมูลกระบือใช้เป็นปุ๋ยใส่ในไร่นา ช่วยลดการใช้ปุ๋ยเคมี ลดค่าใช้จ่ายทางด้านปุ๋ยเคมี และสามารถนำมูลกระบือไปจำหน่าย ช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เสริมอีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ฟางข้าวซึ่งเป็นวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร ยังสามารถนำมาใช้เป็นอาหารเลี้ยงกระบือ ช่วยลดค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงกระบือ เอี่ยม ทองดี (2534) กล่าวว่า สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม คนไทยกว่าร้อยละ 80 เป็นเกษตรกร และส่วนใหญ่ยึดเอาการทำนาเป็นอาชีพหลัก ซึ่งการทำนาของคนไทยในอดีตนั้นต้องอาศัยแรงงานกระบือเป็นหลักสำคัญ กระบือจึงเป็นผู้ช่วยให้ชาวนามีความกินดีอยู่ดี จากเหตุผลดังกล่าว ส่งผลให้เกษตรกรซึ่งประกอบอาชีพทำนาและเลี้ยงกระบือควบคู่กัน จะมีทัศนคติต่อการเลี้ยงกระบือดีกว่าผู้ที่เลี้ยงกระบือเป็นอาชีพหลักเพียงอย่างเดียว

การมีอาชีพทำไร เมื่อพิจารณาอาชีพหลักของเกษตรกร ได้แก่ ทำนา ทำไร่ และอาชีพอื่นๆ เมื่อเทียบกับอาชีพการเลี้ยงกระบือ พบว่า ผู้ที่มีอาชีพทำไรจะมีทัศนคติที่ดีกว่าผู้ที่มีอาชีพเลี้ยงกระบือเป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรที่ทำไรมีการใช้แรงงานกระบือในการเตรียมดิน ซึ่งช่วยไม่ให้ดินแข็ง อีกทั้งมูลกระบือก็เป็นปุ๋ยที่ดีช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน ทำให้การเพาะปลูกได้ผลผลิตที่ดี อีกทั้งเมื่อเก็บเกี่ยวก็จะมีวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร เช่น ยอดอ้อย และต้นข้าวโพด ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นอาหารสำหรับเลี้ยงกระบือ ช่วยลดค่าใช้จ่ายเรื่องค่าอาหาร ดังนั้น เกษตรกรที่ทำไรเป็นอาชีพหลักควบคู่กับการเลี้ยงกระบือ จึงมีแนวโน้มที่จะมีทัศนคติที่ดีต่อการเลี้ยงกระบือมากกว่าเกษตรกรที่เลี้ยงกระบือเป็นอาชีพหลักเพียงอย่างเดียว

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอเสนอแนะข้อคิดเห็นบางประการ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางในการให้ความรู้หรือคำแนะนำแก่เกษตรกร ทำให้เกษตรกรสามารถพัฒนาการเลี้ยงกระบือให้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งอาจเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

1. ความรู้ของเกษตรกรเกี่ยวกับการเลี้ยงกระบือ จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรมีความรู้ระดับมาก แต่ภาครัฐก็ควรจัดให้มีการฝึกอบรมถ่ายทอดความรู้แก่เกษตรกรทุกปี เพื่อพัฒนารูปแบบการเลี้ยงกระบือของเกษตรกรให้ดีขึ้น ส่งเสริมการเลี้ยงเพื่อใช้งาน ให้ความรู้ด้านการผลิตปุ๋ยมูลกระบือไว้ใช้เองหรือจำหน่าย เพื่อเพิ่มรายได้ ลดค่าใช้จ่าย ลดการใช้ปุ๋ยเคมี อีกทั้งควรมีการส่งเสริม

การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการเลี้ยงกระบือ เพื่อช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านยารักษาโรค และเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. สภาพการเลี้ยงกระบือของเกษตรกร จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรมีการเลี้ยงกระบือแบบธรรมชาติ ส่วนใหญ่อาหารที่ใช้เลี้ยงกระบือมีเฉพาะหญ้าธรรมชาติ ไม่มีการให้อาหารเสริมหรือแร่ธาตุ ถ้าจะพัฒนาการเลี้ยงกระบือให้มั่นคงและยั่งยืน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้การช่วยเหลือและสนับสนุนปัจจัยในการเลี้ยง เช่น แจกพันธุ์หญ้าที่มีคุณภาพสำหรับเลี้ยงกระบือให้แก่เกษตรกรที่สนใจนำไปทดลองปลูก เจ้าหน้าที่ควรลงพื้นที่ให้คำปรึกษาแก่เกษตรกรเป็นระยะ โดยบริการให้คำแนะนำ และรับทราบปัญหาในการเลี้ยงกระบือ รวมทั้งให้บริการฉีดวัคซีนและรักษากระบือป่วย เป็นต้น

3. ทักษะของเกษตรกรต่อการเลี้ยงกระบือ จากการศึกษาพบว่า โดยภาพรวมเกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อทั้ง 4 ประเด็น โดยเฉพาะการเลี้ยงกระบือในแง่ของการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งในปัจจุบันกระบือมีจำนวนลดลงอย่างมาก ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องร่วมกันหาแนวทางการอนุรักษ์กระบือ และส่งเสริมการกลับมาใช้กระบือไถนา เพื่อลดการใช้รถไถ ลดค่าใช้จ่ายน้ำมันเชื้อเพลิง และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ควรณรงค์ให้มีการอนุรักษ์กระบือโดยใช้สื่อต่าง ๆ ในการเผยแพร่ข้อมูลและข่าวสาร นอกจากนี้เพื่อให้เกษตรกรที่เลี้ยงกระบือมีทัศนคติที่ดีมากยิ่งขึ้น สิ่งสำคัญคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้ความช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหา หรือลดอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เพราะเมื่อไม่มีปัญหาในการเลี้ยง เกษตรกรก็จะมีทัศนคติที่ดีในการที่จะเลี้ยงกระบือต่อไป

4. ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกระบือ จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกระบือ ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการปศุสัตว์ควรมีการประชาสัมพันธ์ข่าวสารกระบือ โดยใช้สื่อต่าง ๆ ประกอบกัน เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ วารสาร เอกสารต่าง ๆ (แผ่นพับ หรือใบปลิว) เป็นต้น ในการเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่เกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือ แนะนำความรู้ใหม่ ๆ เพื่อให้การเลี้ยงกระบือของเกษตรกรมีคุณภาพมากขึ้น อีกทั้งสื่อต่าง ๆ ยังมีประโยชน์ต่อการประชาสัมพันธ์ข่าวสารการอนุรักษ์กระบือ โครงการส่งเสริมการใช้กระบือไถนา และ นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับกระบือแก่ประชาชนที่สนใจเป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์

5. การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ รัฐบาลควรให้ความสนใจในการเลี้ยงกระบือของเกษตรกร

โดยเฉพาะการสนับสนุนการเลี้ยงเพื่อการใช้งานในระบบเกษตรกรรม เพื่อเพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย และเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ควรมีการอบรมความรู้ด้านการใช้กระบือไถนา การผลิตปุ๋ยมูลกระบือ ไร่ขายหรือใช้ในไร่นาของตนเอง การส่งเสริมให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างความเข้มแข็ง ให้กับเครือข่ายเกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือ นอกจากนี้ภาครัฐควรช่วยเหลือปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการผลิตกระบือ เช่น ยารักษาโรค และยาถ่ายพยาธิ ในรูปของการจัดตั้งเป็นกองทุนยาสำหรับสัตว์ประจำหมู่บ้าน และการให้ความช่วยเหลือด้านการขาดแคลนอาหาร โดยการแนะนำให้เกษตรกรมีความรู้เกี่ยวกับการปลูกพันธุ์หญ้าและพืชอาหารสัตว์สำหรับเลี้ยงกระบือ และการให้ความช่วยเหลือทางด้านแหล่งน้ำสำหรับเลี้ยงกระบือ โดยเฉพาะในฤดูแล้งที่มักจะมีปัญหานี้ ซึ่งอาจจะแก้ไขโดยการสร้างอ่างเก็บกักน้ำสำหรับเลี้ยงกระบือประจำหมู่บ้าน โดยให้เกษตรกรผู้เลี้ยงกระบือมีส่วนร่วมในการจัดการดูแล

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี ควรมีการศึกษาในจังหวัดอื่นด้วย เพื่อนำผลที่ได้มาเปรียบเทียบกัน และหาแนวทางส่งเสริมให้มีการเลี้ยงกระบือเพิ่มมากขึ้น
2. ควรมีการศึกษาวิจัยประเด็นอื่น ๆ ที่น่าสนใจ เช่น ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการเลี้ยงกระบือของเกษตรกร เป็นต้น